

MAL 1030 Ir-Regoli tal-Kitba Maltija fil-Prattika 1

Il-Ħamis 9 ta' Ġunju 2016
Il-Ħin għall-Qari tal-Karta: 18:00 – 18:05
Il-Ħin tal-Eżami: 18:05 – 20:05

F'dan l-eżami l-istudenti la jistgħu jużaw dizzjunarji u lanqas kotba oħra.

*Wieġeb iż-**żewġ** taqsimiet.*

- A.** Sib l-iżbalji ortografiċi f'dawn it-tliet siltiet, hożż sing taħthom u kkoreġihom billi tikteb il-kelma shiha fil-verżjoni t-tajba bl-aħmar fl-ispazju ta' fuqhom. [90 marka]

<i>Silta 1</i>	Rovakka
----------------	----------------

Ftakart fiha malli beda jfissirli. Ftakart u, waqt li hu qiegħed jitkellem, fiha komplejt niftakar. Li kien jaf **jaqra l-ħsibijiet** (u ma kontx niskanta li kieku tabilhaqq kien jaf), ara kif jitbellah u jithasseb jekk fuq il-pultruna quddiemu fil-kamra serja tiegħi, hemmx miġnun flok burokratiku prim. Haseb li ried. F'Rovakka ftakart, u iktar ma beda jgħid, iżjed komplejt niftakar.

Xtratha lit-tifla omm il-mara darba meta ż-żgħira qagħdet għandha jumejn. Hadet lit-tifla s-suq **tal-inħawi** u din għoxiet fuq gaġġa flieles **ipespsu** bla sabar. Xtratilha wiehed. **Hadithulha** d-dar u t-tifla tgħidx kemm **werżqet** bil-ferħ meta morna għaliha u writhulna.

Il-fellus baqa' għand omm il-mara u l-ħeġġa tat-tifla biex titla' hemm fi tmiem il-ġimġha żdiedet qatigh. Fellus **imfissed** daqstant qatt ma rajt. Ma nafx kif, it-tifla saret taf li t-tiġieġ jitimġhuhom l-awrofakk. Insistiet li l-fellus awrofakk titimġhu, u dak li għamlet. Barra li hu ikel tajjeb, minn hekk il-fellus ħa ismu. Rovakk **għammditu** ż-żgħira u ħlief Rovakk tiela' u Rovakk niezel ma smajtx.

Sakemm, irrid ngħid, intbaħna li l-fellus **mhux** raġel wara kollox. U issa saret Rovakka **tielgħa** u nieżla!

Żmien minnhom kont imħabbat iżjed mis-soltu u domna ftit ġimghat ma mmorru għand omm il-mara. Meta rgajna morna, **stagħgibna** kemm kienet kibret Rovakka.

“Ara x’s tagħmlu,” qaltilna l-kunjata. “Din ma tistax tibqa’ hawn.”

Kellha raġun. Lil Rovakka bħala fellus daqs tikka kienu **qegħduha** f’kaxxa tal-kartun dejqa **u** għolja. U fiha baqgħet. Imma issa bilkemm setgħet tiċċaqlaq fiha. **Xhin** it-tifla ħargħitha minnha, fethet par gwinħajn bil-kif. Rovakka kienet saret għattuqa l-ġmiel tagħha.

“Hawn bilkemm għandi fejn indur jien,” gemgmet omm il-mara. “Ma nistax inħalli lil din ukoll iddur ma’ saqajja. U fil-kaxxa se tifga.”

Kellha raġun biex **tbiġh**. Il-mara gergret li ma tridx imbarazz u li għalhekk lil Rovakka ma **kellniex** x’nambuha. It-tifla bkiet għax riedet iżzommha. Il-kunjata ttenni li għandha ma setgħetx tibqa’. U jien ma ngħid xejn: isbaħ mill-kwiet **m’hemmx**.

Rebħet iż-żgħira. Il-mara qablet li Rovakka tiġi d-dar għal ftit żmien; wara naraw.

Tlaqnieha fil-kantina. Matul il-jum inħalluha toħroġ gol-ġnien; **filgħaxija** gewwa. Qisha soru nħallet mill-wegħdi, kif inbidlet! Saret iżjed **wieqfa**. Infethet. Imtliet. Il-ġnien madwar id-dar daret kull rokna tiegħu. Timxi qajla, tagħti b’rasha waħda f’waħda, taħsibha reġina tad-dundjani, jekk mhux ukoll sidt id-dar hi.

Draġnieha u ħabbejnietha. Imma tħammeg **’l** hemm u **’l** hawn, l-iżjed wara l-bieb ta’ barra, lill-mara **dejqiha**.

“Neħilsu minnha, tafx. Ma tistax iżzomm kwarta nadif biha,” **tgerger** sikwit.

“Għalija xorta. Sajjarha jekk trid.” inwieġeb jien.

Imma t-tifla ma ridentx taf. B'Rovakka kellha għors. Sa traqqadha magħha kienet, kieku tajnieha l-lala. Madankollu, fl-għerf tagħha qablet li Rovakka ma kienx lokha magħna.

“Halluha ftit iehor,” talbitna, “ftit iehor biss.”

“Ftit iehor, imbagħad jew **nagħtuha** jew **insajruha**.”

“Jekk issajruha tghidulix, imma. Jien ma rridx niekol minnha.”

La tajnieha, u lanqas sajjarnieha. Darba smajnieha barra tqaqi **mbezzgħa**. Hriġna naraw x'garalha. Ma sibnihiex.

“B’hekk l-industrija tat-tjur issa saret waħda mill-izjed **effiċjenti** li għandna,” kien qed jgħidli bi kburija l-barrani li ġie jżurni biex ifissirli kemm seta’ **jgħinna** u jgħallimna, jiġifieri **jbegħelna**.

Hu u jitkellem, kont bqajt nisimgħu b’halqi miftuħ, il-ħin kollu niftakar f’Rovakka u **ngib** quddiem għajnejja t-tigieġ f’pajjiż dak ir-raġel.

(Adattata minn *Il-Halliel u Stejjer Ohra* ta’ Lino Spiteri)

Silta 2

Il-Virus Zika

Il-virus Zika qiegħed iħasseb lil ħafna Maltin wara li ftit ġimgħat ilu fl-aħbarijiet **isemma** kif żagħżuġ Malti laqqat dan il-virus waqt is-safar f’postijiet affettwati. S’issa, il-virus fl-Ewropa nstab biss f’persuni li ġew lura minn safar fil-pajjiżi milquta miz-Zika, u għalhekk Malta bħalissa ma tinsab fl-ebda periklu.

Dan il-virus jiġi trażmess permezz ta’ nemusa **infettata** tal-ġeneru *Aedes*, fosthom l-*Asian tiger mosquito*, li tkun **qiegħda** għorr iz-Zika. F’każijiet rari ħafna, il-virus Zika ġie trażmess sesswalment. Sakemm in-nemus ma jkunx qiegħed iġorr il-mikrobu, **m’hemmx** riskju li gidma tan-nemusa tista’ tinfetta lin-nies.

Bħalissa, iz-Zika qiegħed jinfirex b'mod allarmanti f'pajjiżi fl-Amerika t'lsfel, b'mod speċjali fil-Brazil, fl-Amerika Ċentrali, fil-gżejjer tal-Paċifiku u fl-Asja tax-Xlokk, fosthom fit-Tajlandja. L-Għaqda Dinjija tas-Saħħa ddikjarat il-firxa ta' din il-marda bħala emerġenza, partikolarment minħabba l-kumplikazzjonijiet li jistgħu **jaffettwaw** lit-trabi li jkunu għadhom fil-ġuf.

Tmenin fil-mija ta' dawk infettati b'dan il-virus ma jkollhom ebda sintomu. Huma madwar wieħed minn kull ħames persuni infettati biss li jiżviluppaw iz-Zika. Minn informazzjoni li għandna, ma hemm l-ebda riskju li l-virus Zika jittieħed minn persuna għal oħra, sakemm mhux sesswalment, lanqas waqt il-perjodu li persuna tkun qed turi s-sintomi tal-marda. Ġeneralment, dawk li jiżviluppaw il-virus **ikollhom** sintomi ħfief, li jistgħu joħorġu f'temp ta' ġimagħtejn, u jinkludu deni, raxx, uġiġħ fil-ġogi, uġiġħ fil-muskoli, ħmura fl-għajnejn **u wġiġħ** ta' ras għal ftit jiem sa ġimgħa, u wara dan **ifiqu** kompletament. Dijanjosi taz-Zika tista' tiġi kkonfermata permezz ta' testijiet **għall**-preżenza tal-virus fid-demm.

Filwaqt li s-sintomi ta' dan il-virus rari ħafna jwasslu għall-bżonn ta' kura fl-isptar u għal fatalitajiet, huma l-kumplikazzjonijiet li possibilment jistgħu jaffettwaw lit-trabi fil-ġuf li huma **inkwetanti**. L-evidenza qiegħda turi konnessjoni bejn il-virus Zika u l-mikrokefalija, difett kongenitali fejn it-tarbija titwieled b'ras żgħira b'mod anormali, li hu assoċjat ma' diffikultajiet fl-iżvilupp tal-moħħ. Għaldaqstant, in-nisa tqal għandhom jevitaw is-safar lejn postijiet milquta minn dan il-virus, u n-nisa għandhom jevitaw li jinqabdu tqal waqt is-safar f'dawn il-postijiet. In-nisa tqal li jsiefru lejn postijiet fejn hemm iz-Zika għandhom jinfurmaw lill-ostetriku tagħhom meta jaslu lura Malta. Il-persuni b'sistema ta' **immunità dgħajfa**, morda serjament u l-anzjani, ukoll għandhom jikkonsultaw lit-tabib tagħhom qabel isiefru lejn postijiet milquta miz-Zika.

Min jirritorna Malta minn pajjiżi fejn hemm iz-Zika u jiżviluppa xi sintomi relatati mal-virus fi żmien ġimagħtejn minn meta jkun ġie lura, għandu jikkuntattja lit-tabib

tiegħu immedjatement. Jekk jiġi **kkonfermat** li persuna jkollha l-virus, jittieħdu l-passi meħtieġa mill-**awtoritajiet** tas-saħħa, l-aktar biex jiġi evitat li l-persuna infettata tingidem **minn** xi nemusa, li mbagħad iġġorr u tferrex iz-Zika lil min tigdem. Minħabba xi evidenza li dan il-virus jista' jittieħed waqt is-sess mhux protett, dawk li jiġu lura minn pajjiżi fejn hemm iz-Zika għandhom jagħmlu użu mill-kondoms għal perjodu ta' xahar minn meta jirritornaw Malta, u għal sitt xhur jekk **jiżviluppaw** is-sintomi tal-virus, bħala prekawzjoni.

S'issa għad m'hemm l-ebda tilqima kontra z-Zika. Għalkemm in-nemus f'Malta bħalissa **mhux** iġorr il-virus, il-**pubbliku** għandu jagħmel l-almu tiegħu sabiex jevita l-gdim tan-nemus u jieħu prekawzjonijiet li jillimitaw il-firxa tan-nemus, b'mod partikolari l-*Asian tiger mosquito*. Din in-nemusa, li **tintgħaraf** faċilment **mill-istrixxi** bojod u suwed tagħha, tkun attiva l-iktar bejn ix-xhur ta' Mejju u Novembru, u fil-preżent ma tagħmillek xejn ħlief gidma **kerha**.

Kemm jista' jkun, kull sors ta' ilma fil-miftuħ għandu jiġi eliminat, biex tiġi evitata r-riproduzzjoni tan-nemus, minħabba li dan ifittex l-ilma biex ibid. Wieħed għandu jevita li jħalli kontenituri li jingabar l-ilma fihom barra, bħal platti tal-qsari u kontenituri tal-ikel. Huwa importanti wkoll li tankijiet tal-ilma, bjar u ġibjuni jinżammu mgħottija.

Evita wkoll li tingidem **min-**nemus, qabelxejn billi tnaqqas il-ħin li **tqatta'** barra meta n-nemus ikun l-iktar attiv (li fil-**każ** tal-*Asian tiger mosquito* huwa matul il-ġurnata), tuża *insect repellent* li fih id-DEET fuq partijiet tal-ġisem mikxufin u fuq il-ħwejjeġ, tara li ġismek **tgħattih** bil-ħwejjeġ kemm jista' jkun, tuża **xibka** tan-nemus meta torqod fuq barra u biex tipproteġi lit-trabi, u tagħmel użu mill-fannijiet, peress li dan in-nemus mhux **b'saħħtu** ħafna biex itir.

(Adattat minn kitba tad-Direttorat għall-Promozzjoni tas-Saħħa u l-Prevenzjoni tal-Mard)

Nardu baqa' jittawwal lill-familja tal-Belt mill-inqas darba fil-ġimgħa u mhux l-ewwel darba li jibqa' hemm jiekol magħhom, waqt li jieħu gost jisma' l-aħħar aħbarijiet ta' dik il-familja li tista' tgħid kienet saret qisha l-familja tiegħu.

Kienu ilhom jafu 'l xulxin **sbatax-il** sena, għalkemm ftit li xejn kienu jafu dwaru. Dan kien mizzewweg? Kellu tfal? Kellu dar tiegħu jew joqgħod fid-dar tas-Sinjura Barunissa? Insomma, mhux li kien **affarihom** eżatt, u lanqas ma **setgħu** jaqbdu u jistaqsuh. Baqa' xorta waħda jagħti dik l-għajnuna finanzjarja lil Matteo, li biha setgħet tagħmel kuraġġ biex **ħajret** lil Luciano jibda u jkompli l-**Università**.

Kellha **kurżità** kbira biex tkun taf minn fejn kienu jiġu dawk il-flus li **jwasslilha** Nardu. Kellha suspett, imma kien biss suspett li qatt ma qalitu lil ħadd... li dawk kienu jaslu minn barra minn Malta mingħand dak l-iben tal-Barunissa, li kien jismu Damiano, li jgħidu li telaq minn hawn għax kellu xi jgħid ma' ommu. U tgħid mhux minħabba li kellu dik ir-**relazzjoni** mas-seftura li jisimha Luċija u li miskina mietet meta **twildilha** Luciano? Ċara l-istorja daqs il-kristall!

Wara li għaddew bosta snin, kellhom isiru jafu li Nardu ma kienx mizzewweg u li kien joqgħod ma' missieru xwejjaħ f'dar qrib il-baħar lejn ix-Xemxija, għalkemm ta' kuljum kellu jmur jittawwal lis-Sinjura Barunissa biex jara li kollox sew u dan kien ifisser li joqgħod ta' kuljum jisma' t-tgergir tagħha. Kemm kienet tgerger! Għal mitt ħaġa kienet tgerger, imma l-aktar għax tħoss in-nuqqas taż-żewġ **uliedha**: wieħed Damiano, li qabad u telaq wara

argument li **kellu** magħha – ma tafx x’sar minnu, ħlief li siefer – u l-ieħor, Maurizio... rasu iebsa wkoll milli jidher. Lanqas li fittxuhom bil-**qanpiena** lil dawk iż-żewġ ulied! Lil min ħargu **jixbhu**? Żgur mhux lilha! Skont ma kienet spiss tirrepeti: kellha dritt fuq Maurizio; ma kienx biĥsiebha ċċedilu li ma jmurx jagħmel bħall-kbir. Iva, kellha d-dritt tordnal u jgħix qrib tagħha biex tarah kuljum. Dak kien ir-raġunament tagħha! Miskin, Maurizio kien l-iben li fadlilha **u** allura bilfors li tgerger fuqu u fuq ħadd iktar. Spiċċa l-vittma tagħha.

Nardu kien **jirrispettahom** kollha lill-familjari ta’ Mattea, imma, naturalment, l-ikbar interess tiegħu kien f’Luciano. Erħilu **jistaqsih** kif sejjer fl-istudju u jekk hux kuntent li qabad dik il-linja tal-ligi. Tgħid għad ikun kuntent jaħdem qalb il-għlied u d-delitti, daqskemm kien ta’ natural gwejjed? Spiss kien iwissih biex ma jistudjax iżzejjed li ma jmurx jimrad, waqt li Luciano kien **jitbissem** u ma jwiegħbu xejn. Dak Luciano kien ta’ ftit diskors ma’ kulħadd. Hekk kien magħmul u, jekk ma tidrahx, taħseb li kien biċ-ċiera miegħek.

Fl-istess ħin trid tiftakar li hu kien dejjem iħoss li Nardu seta’, kieku ried, **iwieġeb** bosta mill-mistoqsijiet li kienu qed jagħmlulu ħajtu **mizerabbli**. Dik ewlenija kienet li hu tant xtaq ikun jaf min kien missieru. U dan mhux biss biex jaqta’ l-kurżità, imma għax xtaq iserraħ moħħu li missieru għadu **ħaj**. Madankollu, kif kienet wissietu Mattea, u hu kien qabel magħha, ma kellu qatt isaqsu dik il-mistoqsija lil Nardu. Kien hemm il-periklu li jtilfu l-**ħbiberija** tiegħu u jibqgħu xorta bla twegħiba.

Darba kien wasal il-Milied u Nardu waħħalha f’rasu li Luciano kien jidher għajjen mill-istudju u li kien jeħtiegħu jistrieħ ftit. **Staqsieh** jekk jixtieqx jieħdu dawra bil-kaless fil-kampanja għal ftit arja friska; il-guvni deher li għogħbitu l-**idea**, għalkemm l-eżamijiet ma

kinux wisq 'il bogħod. Insomma, f'kemm ili ngħidlek, għalaq il-kotba, libes u lesta għall-ħarga.

Il-gwerra kienet ilha sejra aktar minn tliet snin u kulħadd kien jitkellem fuqha. Nardu qal li jaħseb li ma baqgħalhiex wisq xi ttul; Luciano wiegħbu li jkun aħjar jekk tispicċa biex ma jmutux aktar persuni innoċenti, u biex ma jaslux aktar feruti Malta li sa dak iż-żmien ħadet l-isem ta' *The Nurse of the Mediterranean*.

“Veru, hekk hu, kif qed tgħid int, Luciano. Il-gwerer mhumieħ sbieħ, l-aktar għal dawk li jmorru jissieltu fihom. Imma, ftakar ħaġa waħda... din serja ġmielha, tafx... li issa la tispicċa l-gwerra hawn Malta se jaqa' ġuħ kbir.”

“Kif? Bilfors, allura? Din minn fejn ġibtha, Nard?”

“Iva, l-istorja dejjem hekk kienet u hekk se terġa' tkun din id-darba. Għax jibdew is-sensji mit-Tarzna, mill-Militar u min-Navy u tara kif, minflok nies imutu bil-gwerra, ikollna nies imutu bil-ġuħ. Inti ma tafx, imma billi ma tmurx tixtri ma tkunx taf ċerti affarijiet. Pereżempju, inti taf x'gara dil-ġimgħa? Dil-ġimgħa għola l-prezz tal-ħobż, tal-għaġin u tad-dqiq! Li jfisser għollew ukoll il-pastizzi, il-qassatat, l-imqaret, il-biskuttelli, il-qagħaq tal-ħmira u xi platt ravjul, jekk jiftillek tmur tieklu minn barra. Hemm aħna, bdejna!”

“Prosit! Taf li ma kontx naf biż-żieda fil-prezzijiet? U din li wara l-gwerra se jkollna l-għaks, din qatt ma ħsibtha... għalkemm niftakar li drabi studjajna dwar dan billi dan gara f'pajjiżi oħra, imma aħna l-istudenti rari napplikaw dak li nistudjaw fil-ħajja ta' kuljum.”

(Adattata minn Luciano ta' Lina Brockdorff)